

بررسی میزان اثربخشی تشویق نماز خواندن در روند زندگی دانش آموزان شهر تبریز

منصوره غزنوی بیرامی

۱- دانشجوی دکتری تخصصی الهیات، گروه علوم قرآن و حدیث واحد کرج، البرز، ایران

Dr.fathipoor514@gmail.com

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی میزان اثربخشی تشویق نماز خواندن در روند زندگی دانش آموزان شهر تبریز انجام شد و تعلیم و تربیت مهمترین و والاترین وظیفه بزرگترین معلمان بشریت، پیامبران بزرگ خدا و امامان راهنما (ع) است. روش پژوهش حاضر از نوع توصیفی و مقطعی بود. جامعه آماری، دانش آموزان دوره دوم ابتدایی شهر ۱۴۰۳ که شامل ۵۰۰ دانش آموز و حجم نمونه که به شیوه شهر تبریز در سال تحصیلی ۱۴۰۳ نمونه گیری خوشه ای چند مرحله انتخاب گردید ۳۰۰ نفر بود. ابزار مورد استفاده در پژوهش پرسشنامه عوامل تاثیر گذار در T و روش آماری spss نهاده شده و تشویق کردن نماز بود که توسط دانش آموزان تکمیل شد. برای تجزیه و تحلیل داده ها از نرم افزار استفاده شد. نتایج بدست آمده حاکی از اهمیت نقش خانواده در جذب بیشتر دانش آموزان به نماز می باشد، در رتبه های بعدی به ترتیب گروه های دوستی، مدرسه و معلمان قرار دارد.

کلیدواژه: نماز، دانش آموزان، زندگی، تشویق

۱-مقدمه

نماز از ارکان متعالی و از رشته های مستحکم ارتباطی میان صانع و صنع در دین مبین اسلام است. ارتباط اهل راز با خداوند، از خود دور شدن و به خداوند نزدیک شدن، همه و همه با انجام مراسم ویژه ای به نام نماز امکان پذیر است. اگر انسان بداند نماز چیست؟ آثار و نقش آن در زندگی بشری چگونه است؟ تفاوت انسان نماز گزار با انسان کاهل یا تارک نماز چیست؟ و نیز بداند که انسان می تواند هویت اصلی خویش را در ارتباط با معبود منسجم و آن را دریافت کند. غفلت از نماز را یک خسران مادی و معنوی می داند. آری، نمازگزار خود را در دنیا بدون تکلیف و سرگردان نمی داند و با اندیشه در اهداف زندگی، مشغول برنامه ریزی برای آینده می شود. اعتقاد به خداوند را به عنوان حلال مشکلات برای رسیدن به آرامش در بحران می داند آن را تجربه و درک می کند. از سوی دیگر بی توجهی به نماز از سوی محیط و نیز خود فرد، روح طغیان گر و عصیان گر را تقویت می کند و سهل انگاری در دیگر امور را نیز خوب می داند.

پیامبر اکرم(ص) می فرمودند: «کودکان خود را از کودکی به نماز وادار کنید.» و امام صادق(ع) نیز می فرمودند: «پیش از این که محوری گمراه کننده بر فرزندان غلبه کند آنها را با جریان های دینی آشنا کنید.» و هم آن که ایشان فرموده اند: «از سنین میان ۶ تا ۷ سالگی، کودک را به نماز وادار کنید و در ترک آن، او را مؤاخذه کنید.» این دستورات، اهمیت دوره نوجوانی و کودکی را در شکل گیری های مذهبی و اجتماعی یادآوری می کند. میان زندگی اجتماعی و سیاسی انسان و زندگی معنوی و فردی او تعاملی عجیب وجود دارد. به طوری که بی نمازی یک نوجوان یا جوان می تواند در دزدی، رشوه خواری و نیز اعمال ناهنجار اجتماعی مؤثر باشد و انجام این رذایل نیز بر حیات نماز و روحانیت آن، تأثیر متقابل دارد. اسلام بیش از ۱۴ قرن پیش، پرچم هدایت بشریت را به دست گرفته، آنها را که خواستار سعادت هستند به زیر لوای خود فرامی خواند. اکنون که در کشور ما نوای اسلام سر داده می شود و به برکت این آئین مقدس، قدم در راه رقابت های جهانی می گذاریم، چرا برخی از افراد به ویژه جوانان به رفتارهای دینی از جمله نماز، کم رغبتی نشان می دهند! چه علتی موجب نفوذ بی رغبتی و اجباتی نظیر نماز در دل جوانان و نوجوانان می شود!

بیان مسئله

نماز، آرام بخش روان و اطمینان دهنده قلبها است و هرگونه یأس و ناامیدی و پوچ گرایی را از انسان دور می سازد. نماز از فضایل مهمی است که در بیش از ۱۲۲ آیه قرآن کریم بر آن تأکید شده است. خداوند اقامه نماز را وظیفه ثابت و دائمی انسان دانسته و می فرماید: «فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَادْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقَعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ فَإِذَا أُطْمَأْنِنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَّوْقُوتًا (نساء: ۱۰۳)؛ «و هنگامی که نماز را به پایان رساندید خدا را یاد کنید؛ ایستاده و نشسته و در حالی که به پهلو خوابیده اید و هر گاه آرامش یافتید و حالت ترس زایل گشت نماز را به طور معمول انجام دهید زیرا نماز وظیفه ثابت و معینی برای مؤمنان است!» اهمیت نماز به قدری والا است که به واسطه ی آن مقام محمود به پیامبر اکرم(ص) عطاء گردید، نماز در روایات نیز مورد تأکید قرار گرفته بنحوی که بخش قابل ملاحظه ای از سخنان ائمه معصومان(ع) به نماز اختصاص یافته است؛ از جمله مهم ترین آنها سخنان و دعاهای امام سجاد(علیه السلام) در رابطه با نماز است. نوجوانی سن مباحث بی پایان فلسفی دینی سیاسی و ادبی است. او با الفاظ بازی میکند و اغلب استدلال منطقی و قیاس صوری را مورد سوء استفاده قرار میدهد و امری را به عنوان حقیقت اثبات می کند و نتیجه می گیرد. در گرایش نوجوانان و جوانان به نماز سه عنصر اصلی خانه مدرسه و رسانه های گروهی نقش اساسی و محوری دارند عناصر و عوامل تأثیر گذارنده در محیط خانه و مدرسه و جامعه در القای یک ارزش معنوی و رسانیدن پیام و بیان روح نماز اگر عملاً یکدیگر را نفی کنند و یا در برنامه ها و اظهار مطالب، هر کدام راه و هدفی فضل الهی و ملکی توانا، واکاوی عوامل جذب دانش آموزان به نماز جماعت مدارس و صیانت از حقوق ما وران در آنها متفاوت و مغایر با یکدیگر بپیمایند در ذهن فرد تناقض به وجود می آورند و پیام منجر به ایجاد انگیزه، شوق، اراده و عمل نمی شود. دین گریزی به عنوان یک معضل اجتماعی سلامت جامعه را تهدید میکند پذیرش دین و باورهای دینی از سوی عموم مردم، موجب ایجاد نظم در سطوح و عناصر مختلف اجتماع میشود. دین گریزی گروهی از جوانان به ویژه دسته ای که پرورش یافته دوران انقلاب هستند از مسائل مهم اجتماعی و فرهنگی کشور است که یکی از دغدغه های

اساسی مسئولین متفکران دینی و اجتماعی کشور در حوزه های مختلف است. البته به سادگی نمی توان گفت: نسل نوجوان و جوان ما دین گریز و احيانا دین ستیز هستند. آنان نسبت به واقعیات موجود جامعه دیدگاه های متفاوتی دارند و چه بسا بخشی از آن دیدگاه ها و نارضایتی ها وارد باشد؛ ولی ممکن است برخی از جوانان با توجه به شرایط محیطی و خانوادگی از روند نارضایتی بیشتری برخوردار باشند و بعضی از نارسایی ها را ناشی از قوانین دینی بدانند و در نتیجه اشکالات خویش را متوجه دین بکنند. در جوامعی که ارزشهای مذهبی احترام چندانی ندارد و مردم به جای هدایت یکدیگر و امر به معروف و نهی از منکر خود مشوق فساد و یا لاقبل بی تفاوت به مسائل دینی هستند بی شک نمیتوان از دانش آموزان انتظار داشت. که به ارزش های مذهبی پایبند باشند. یکی از عوامل زمینه ساز نمازگریزی تأثیر پذیری افراد جامعه به ویژه جوانان و نوجوانان از پدیده های تهاجم فرهنگی است. دشمنان با فرهنگ ضد دینی در تلاش اند تا جامعه ما را از فضایل انسانی تهی نموده و جوانان ما را به موجودات فاسد و مطیع و غافل از یاد خدا و معنویت تبدیل کنند که تا حدودی در این امر موفق بوده و توانسته اند عده ای را به فساد و فحشا و دوری از نماز و یاد خدا بکشانند. غالباً نوجوانان و جوانان به آسانی تن به هر کاری نمیدهند مگر در اموری که بیشتر جنبه احساسی و هیجانی دارد و یا در اموری که با انگیزه و شناخت قبلی همراه باشد. در بین دانش آموزان نسبت به نماز برخی رغبت و بعضی تمایلی ندارند و یا آنها هم که برای نماز حضور پیدا میکنند در نماز هم به فکر امورات شخصی بوده و اصل نماز را در حاشیه قرار میدهند برای فردی که تازه به سن تکلیف رسیده قدری مشکل است که در هوای سرد زمستان آستین خود را بالا بزند و وضو بگیرد و برایش دشوار است که از خواب شیرین صبح برخیزد و نمازش را بخواند، البته علت اصلی ضعف در ایمان است زیرا اگر از عمق جان اعتقاد به نماز داشتند با شوق به سمت نماز می رفتند. قطعاً کسی که اهل نماز نباشد ممکن است در آینده دچار مشکلات عدیده ای شود زیرا که خود نماز انسان را از فحشا و منکر دور نگه میدارد و اگر این مشکلات حل نشود مسائل و مشکلات فرهنگی - اجتماعی فردی و خانوادگی در پی خواهد داشت. یکی از مسائلی که در مدارس دیده میشود کاهلی دانش آموزان در نماز است کاهلی دانش آموزان و بی توجهی آنان به نماز علل و عوامل متعددی دارد که جدا از مسائل خانوادگی باورها و تربیت والدین به موقعیت ها و شرایط مدارس نیز بستگی دارد. یکی از مدارسی که این آسیب در آن مشاهده شده مدرسه متوسطه طلوع قرآن واقع در شهرستان نیمروز است که علل کاهلی نماز باید در این مدرسه شناسایی شود و راهکار حل آنها ارائه گردد. محور قرار دادن فرمایشات امام سجاد (ع) در ارائه راهکار میتواند راهگشا باشد. از این رو مسئله اصلی پژوهش بررسی عوامل کاهلی دانش آموزان مدرسه طلوع قرآن شهرستان نیمروز در نماز و ارائه راه حل با تأکید بر سخنان امام سجاد (ع) است.

مفاهیم

در این بخش مفاهیم و مبانی نظری تحقیق بررسی میشود این بخش از چندین بند تشکیل شده است. در این بخش، ابتداء مفهوم شناسی نماز بیان میشود. در ادامه به بررسی تاریخیچه و پیشینه نماز در ادیان اشاره می شود. اهمیت و آثار نماز نیز مطرح میشود. سپس زندگینامه امام سجاد (ع) با نگاهی بر آثار حضرت مورد بررسی قرار می گیرد و در انتها نیز به نماز در سیره امام سجاد (ع) اشاره می شود.

نماز

نماز به عنوان برترین آیین عبادی رکن اصلی معنویت و بهترین شیوه ارتباط با خداوند است. نماز از واجبات دین اسلام است که جایگاه و ارزشی والا دارد. نماز بر دیگر عبادات برتری یافته و از اهمیت ویژه ای برخوردار است. نماز حضور بنده در پیشگاه خالق است. انسان در هیچ یک از عبادات خود چنین مستقیم و بی واسطه نمی تواند در درگاه الهی حضور یابد از این رو نماز در میان همه عبادات برجسته شده و شرایط و آدابی خاص یافته است. انسانی که در پیشگاه خداوند به نماز ایستاده است از هر نوع عمل دیگری منع میشود بنحوی که اگر از قبله روی برگرداند یا سخنی گوید نمازش باطل گردد. حال آنکه در دیگر عبادات شرایط اینگونه نیست مثلاً فرد روزه دار تنها موظف به پرهیز از خوردن و آشامیدن است ولی دیگر کارها را میتواند انجام دهد. اما در نماز تنها باید توجه به سوی خالق نماید و از خلق عالم روی گرداند. نماز زیباترین تجلی بندگی در درگاه الهی است. رکوع و سجود آن وسیله زدودن غبار غرور و تکبر و نمایش خضوع و خشوع در درگاه حق است. نماز از فرایض

واجبی است که هیچ بنده ای بدون عذر موجه نمی تواند از انجام آن شانه خالی کند و به محض مکلف شدن موظف به اقامه آن است. در این بخش به مفهوم شناسی نماز پرداخته می شود.

معنای لغوی نماز

در زبان عرب واژه ی "صلاه" اسم در محل مصدر است. لغت شناسان برای این واژه معانی متعددی مطرح نموده اند. برخی از آنان صلاه را به معنای "دعا" دانسته اند و معتقدند از آن جهت نماز صلاه "خوانده شده است که متضمن دعاست. راغب اصفهانی این واژه را دعا تبریک و تمجید معنا کرده است. عبارت "صلیت علیه" بر او دعا کردم و او را به پاکی ستودم و با بزرگی یاد کردم معنا میشود. راغب همچنین صلاه را به معنای سوزاندن و سرخ کردن نیز آورده است. عبارت صلی الرجل یعنی آن مرد با این عبادت صلاه را از خود دفع کرد. فراینده واژه صلاه "را تنها به معنای دعا کردن تبریک گفتن و ستایش کردن آورده است. مصطفوی صلاه" را به معنای دعا کردن دانسته به عقیده وی صل هر زمان با واژه "علی متعدی شود، به معنای ثنا و دعا است. این فارس برای صلاه دو معنا بکار برده است؛ یکی به معنای آتش و چیزی که از آن گرمی حاصل شود و دیگری نوعی عبادت خاص ابن منظور صلاه" را تعظیم معنا کرده است. گوید: «از آنجایی که نماز نوعی تعظیم در برابر خالق است، صلاه "خوانده شده است.» نماز از واژه ای پهلوی به نام ناک گرفته شده است که این واژه نیز از واژه نم در ایران باستان مشتق شده که به معنای خم شدن و تعظیم نمودن آمده است. در لغت نامه دهخدا نماز به معنای بندگی، اطاعت، سجود، پرستش خدمتکاری و فرمانبرداری آمده است و در فرهنگ معین نماز به معنای پرستش و عبادت مخصوص مسلمانان آمده است که به طور وجوب پنج بار در شبانه روز باید ادا شود.

با توجه به دیدگاه های مطرح شده واژه صلاه معادل فارسی واژه نماز است که در لغت عرب به معنای دعاء عبادت پرستیدن و تعظیم نمودن آمده است. نماز در زبان فارسی نیز به معنای بندگی اطاعت و عبادت مخصوص مسلمانان معنا شده است.

معنای اصطلاحی نماز

نماز در اصطلاح شرع به حرکات مخصوص و این عمل عبادی تخصیص یافته است و یا به همان معنای لغوی (دعا) آن قدر بکار رفته تا در این نوع دعا (نماز) تخصص پیدا کرده است. نماز عملی مخصوص مرکب از رکوع و سجود و قرائت و ذکر است توأم با نیت و شرایط خاص که به تکبیر آغاز و به سلام ختم می گردد. "صلاه همان عبادتی است که با کیفیت و آدابی خاص همراه بوده، در ساعاتی خاص برگزار میشود. عبادتی که در آن روح ارتباط با خدا و نیایش و حمد او جریان دارد. این عبادت در ادیان از روی خضوع و خشوع صورت می گیرد.

نماز رمز ارتباط با خدا است مؤمنانی را که به جهان ما وراء طبیعت راه یافته اند در یک رابطه دائمی و همیشگی با آن مبدأ بزرگ آفرینش نگه می دارد آنها تنها در برابر خدا سر تعظیم خم میکنند و تنها تسلیم آفریننده بزرگ جهان هستی هستند و به همین دلیل دیگر خضوع در برابر بتها و یا تسلیم شدن در برابر جباران و ستمگران در برنامه آنها وجود نخواهد داشت. چنین انسانی احساس میکند از تمام مخلوقات دیگر فراتر رفته و ارزش آن را پیدا کرده که با خدا سخن بگوید و این بزرگترین عامل تربیت او است. کسی که شبانه روز حداقل پنج بار در برابر خداوند قرار میگیرد و با او به راز و نیاز می پردازد، فکر او عمل او گفتار او همه خدایی میشود و چنین انسانی چگونه ممکن است بر خلاف خواست او گام بردارد. با توجه به مطالب بیان شده نتیجه گرفته می شود مفهوم اصطلاحی نماز ناظر بر عملی است که توأم با آدابی خاص در زمانی خاص انجام می پذیرد. در مطالعه حاضر منظور از نماز همان نمازهای پنج گانه میباشد که باید در زمان معین خود ادا شود.

معنای صلاه در آیات قرآن

خود واژه "صلاه" در قرآن ۶۱ مرتبه به کار رفته و مشتقات آن نیز در حدود ۹۸ بار در قرآن استفاده شده است. این واژه تنها در سوره بقره ۱۰ مرتبه در آیات ۳، ۴۳، ۴۵، ۸۳، ۱۱۰، ۱۵۳، ۱۵۷، ۱۷۷، ۲۳۸ و ۲۷۷ به کار رفته است. این واژه در آیات قرآنی در معانی ذیل به کار رفته است:

نماز

یکی از معانی صلاه در قرآن نماز است. در آیه ۱۰۳ سوره نساء آمده است:

فَإِذَا قَضَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَادْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقَعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ فَإِذَا اطْمَأْنَنْتُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَّوْقُوفًا (نساء: ۱۰۳) و هنگامی که نماز را به پایان رساندید خدا را یاد کنید؛ ایستاده و نشسته و در حالی که به پهلو خوابیده اید و هر گاه آرامش یافتید و حالت ترس زایل گشت نماز را به طور معمول انجام دهید. زیرا نماز وظیفه ثابت و معینی برای مؤمنان است.

ضرورت و اهمیت پژوهش

خداوند حکیم بیش از هر چیز بر کارهایی تأکید می فرماید که مهمترین تاثیر را در نزدیک شدن بندگان به او داشته باشد. با توجه به سفارش فراوان آیات و روایات به نماز روشن است که کاری موثرتر از نماز در سلوک آدمی وجود ندارد. نماز از مهمترین فرائض الهی و برترین عبادتی است که خداوند بر مسلمانان واجب نموده است و آن را از نشانه حکومت صالحان در قرآن دانسته است نماز نشانه نماد مذهبی دین اسلام است و از چنان اهمیتی برخوردار است که تارک آن را کافر نامیده اند. نماز زمینه خشنودی خدا از بنده را فراهم و زمینه ساز ارتباط بنده با خالق یکتا است. نزدیکی به خداوند چنان ارزش و مقامی به بنده میدهد که او را از همه ی گناهان و ناپاکی ها دور نگه داشته و سعادت اخروی او را تضمین مینماید نماز علاوه بر آثار اخروی برکات دنیوی بسیاری نیز برای بنده به همراه دارد و نقش تربیتی و اجتماعی آن بر کسی پوشیده نیست نماز پیشینه ای تاریخی داشته و همه انبیای الهی مأمور به توصیه و سفارش به نماز در بین اقوام خود بوده اند. آیات و روایات متعددی بر اهمیت نماز وارد شده است و از مهم ترین وظایف والدین در قبال فرزندان آشنا نمودن آنان با نماز دانسته شده است.

نماز به ویژه در دوره نوجوانی از اهمیت بیشتری برخوردار است نوجوان در این دوره همزمان با بلوغ جسمی اش هویت دینی اش نیز شکل میگیرد و نماز مهمترین شاخص هویت دینی است که باید در این دوره مدنظر قرار گیرد چرا که دوره نوجوانی از تاثیرگذارترین دوران زندگی انسان است و اعمال و خلیات نهادینه شده در این دوران در بزرگسالی نیز نمود پیدا میکند. نوجوانان دارای قلب و فطرتی پاک و سالم هستند و بهترین تاثیر پذیری و انعطاف را در تربیت پذیری به ویژه در مسائل دینی دارند. از این نظر بیشترین علل کوتاهی و کاهلی آنان در اعمال عبادی به ویژه نماز را باید در علل بیرونی جست بیشترین مسئولیت در ترغیب با غفلت نوجوانان نسبت به نماز را باید در محیط خانوادگی مدرسه و محیط اجتماعی جستجو نمود. در هر صورت شناخت علل واقعی بی توجهی نوجوانان نسبت به نماز و اتخاذ راه حل‌های مناسب برای هر یک از ضروریات تربیت دینی می باشد که در این مطالعه بدان پرداخته شده است و نیز به شیوه ی اجرای پژوهش و ابزار جمع آوری داده ها و روش تجزیه و تحلیل داده ها پرداخته می شود.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و از نظر روش بررسی ترکیبی از روشهای توصیفی - تحلیلی می باشد که با استفاده از شیوه اسنادی کتابخانه ای و میدانی (پرسشنامه اجرا شده است. به طور کلی پژوهش حاضر در ۶ مرحله به شرح ذیل صورت گرفته است.

مرحله اول بررسی اولیه و تهیه مقدمه و کلیات پژوهش

مرحله دوم تهیه مبانی نظری پژوهش

مرحله سوم: تهیه مواد و روش پژوهش

مرحله چهارم مطالعات میدانی به صورت پر کردن پرسشنامه در بین دانش آموزان مدرسه طلوع قرآن مرحله پنجم تجزیه و تحلیل پرسشنامه های تکمیل شده مرحله ششم جمع بندی نتایج، نتیجه گیری و راه کارها.

جامعه ی آماری

جامعه آماری پژوهش، مجموعه حقیقی یا فرضی است که نتایج تحقیق به آن انتقال داده می شود. به عبارت دیگر مجموعه ای از افراد یا اشیایی که دارای ویژگیهای همگون مشترک و قابل اندازه گیری باشند و مبنای پژوهش محقق هستند را جامعه آماری میگویند. جامعه آماری پژوهش حاضر کلیه دانش آموزان مقطع متوسطه اول شهر تبریز می باشند که در سال تحصیلی ۱۴۰۲ - ۱۴۰۳ در این شهر مشغول به تحصیل بوده اند.

نمونه و روش نمونه گیری

نمونه آماری بخشی از جامعه آماری است که واجد شاخصها و ویژگیهای جامعه آماری باشد. معمولاً با انتخاب تعداد و درصدی از جامعه آماری به عنوان نمونه و با توجه به فرضیه های تحقیق عملیات کسب داده ها و اطلاعات و نیز تجزیه و تحلیل آنها صورت میگیرد. معمولاً نمونه ها باید همان ویژگیها و خصوصیات جامعه اصلی را دارا باشد تا نتایج آن بر کل جامعه قابل تعمیم باشد. همانطور که ذکر شد؛ جامعه آماری این پژوهش دانش آموزان متوسطه اول شهر تبریز میباشد. برای تعیین حجم نمونه دانش آموزان مدرسه متوسطه اول شهر تبریز مورد مطالعه مشخص گردید و با توجه به تعداد آنها و استفاده از فرمول کوکران و تصحیح تعداد ۳۰۰ دانش آموز به عنوان جامعه نمونه محاسبه گردید. در این پژوهش از روش نمونه گیری تصادفی استفاده شد. فرمول کوکران یکی از روشهای آماری است که معمولاً در ارتباط با مطالعه متغیرهای کیفی برای تعیین حجم نمونه مورد استفاده قرار میگیرد. حجم نمونه در این روش به صورت زیر محاسبه می شود:

$$n = \frac{N \cdot p \cdot q}{1 - p \cdot q} + 1 \quad (1)$$

۹۵،۰۰۵ - ۰،۵ - ۰،۵ - ۲۴۵ N = ۲۱،۹۶ p - q - پیش فرض ها ضریب اطمینان ۱۱ حجم نمونه آماری به عبارتی تعدادی است که با استفاده از فرمول به دست آمده تعداد نهایی که به عنوان نمونه آماری از آن یاد میشود. حجم جامعه آماری (یعنی کل افرادی که قرار است در مطالعه مدنظر قرار گیرند با استفاده از این فرمول تعداد مورد نظر از کل این جامعه به عنوان انتخاب خواهد شد در این مطالعه کل دانش آموزان ۵۰۰ نفر بوده است که با فرمول کوکران در نهایت ۳۰۰ نفر به عنوان نمونه انتخاب و وارد مطالعه شدند.

P نسبت برخورداری از صفت مورد نظر به عبارتی آماره ۱ درصد توزیع صفت در جامعه یعنی نسبت افرادی است که دارای صفت مورد مطالعه هستند).

اشتباه مجاز معمولاً را برابر ۰،۰۵ در نظر میگیرند به عبارتی دیگر مقدار ۱ نیز تفاضل نسبت واقعی صفت در جامعه با میزان تخمین پژوهشگر برای وجود آن صفت در جامعه است. دقت نمونه گیری به این عامل بستگی دارد و اگر بخواهید نمونه گیری دارای بیشترین دقت باشد از حداکثر مقدار ۱ برابر ۰،۵ استفاده کنید.

احتمال عدم وجود صفت در جامعه به عبارتی آماره و نیز درصد افرادی است که فاقد صفت مورد مطالعه هستند). مقدار متغیر نرمال با سطح اطمینان ۱-۱ است به عبارتی در سطح خطای ۵ مقدار ۷ برابر ۱،۰۹۶ و و ۲۲ برابر ۳،۸۴۱۶ است).

ابزار گردآوری اطلاعات

جمع آوری اطلاعات در این مطالعه به دوصورت انجام گرفته است:

روش اسنادی کتابخانه ای در این روش با مراجعه به کتابخانه دانشگاه ها مجلات علمی - پژوهشی، آمار نامه ها و سرشماری عمومی نفوس و مسکن سایتهای اینترنتی معتبر و سازمانهای مربوطه اطلاعات مورد نیاز جمع آوری گردید سپس با استفاده از تکنیک فیش برداری اطلاعات مورد نیاز از منابع مذکور جهت تدوین بخش های تئوری تدوین گردید.

روش میدانی در این روش با حضور در مدرسه طلوع قرآن و تکمیل پرسشنامه توسط دانش آموزان، اطلاعات مورد نیاز گردآوری شده است. پرسشنامه استفاده شده در این پژوهش محقق ساخته است که برای تعیین شاخصهای آن به مطالعه گسترده ایی از شاخص های معرفی شده در کاهلی نماز بین دانش آموزان و نوجوانان پرداخته شد و نهایتاً در فرایند تجزیه و تحلیل شاخص های کلیدی انتخاب شدند.

الف. پرسشنامه محقق ساخته

با مطالعه متون دینی مهمترین شاخصهای مطرح شده در خصوص کاهلی نماز در بین نوجوانان بررسی و تبیین شد. در مرحله ی بعدی با مدنظر قرار دادن شاخصهای فوق و با کمک و راهنمایی استاد محترم شاخص های مورد نظر محقق برای پرسشنامه پژوهش فوق استخراج و معرفی گردید. این شاخص ها در جدول ذیل نشان داده شده است.

جدول شاخصهای معرفی شده پرسشنامه

مقیاس ها	زیر مقیاس ها
نگرش خانواده	توصیه های بیش از حد والدین بر شرکت دانش آموز در نماز جماعت مدرسه
	عدم تشویق والدین به شرکت دانش آموز در نماز جماعت مدرسه
	عدم التزام عملی والدین به نماز خواندن
	عدم شرکت والدین در مراسمات مذهبی
	همراه خود نبردن دانش آموز به مسجد توسط پدر
	نماز نخواندن خواهران و برادران در خانواده
	عدم برگزاری نماز جماعت در محیط خانه
	مشکلات خانوادگی
	بی توجهی والدین نسبت به اقامه یا عدم اقامه نماز توسط دانش آموز
	نوع نگرش والدین نسبت به دین و مسئله نماز
	عدم شناخت و آگاهی دانش آموز نسبت به نماز
نگرش فردی	ترجیح دادن تفریح و ورزش
	اعتقادات مذهبی دانش آموز
	سبک شمردن نماز
	عدم شناخت خداوند و بی مهری نسبت به او
	الگوپذیری نامناسب
	تا آشنایی با فلسفه و مفهوم عبادت و نماز
	مستی و تنبلی دانش آموز
	خجالتی بودن دانش آموز
	عدم تشویق برای نماز خواندن دانش آموزان در مدارس
	عدم شرکت مسئولان مدرسه و معلمان در نماز جماعت
	نبود امکانات مناسب در نمازخانه مدرسه
	اخبار مسئولان مدرسه برای شرکت دانش آموز در نماز
	جذاب نبودن برنامه های فرهنگی و مذهبی
	نبود روابط صمیمانه بین دانش آموزان و معلمان
	مورد تمسخر قرار گرفتن دانش آموز توسط سایر دانش آموزان
	عدم ارتباط با ارتباط کم بین مسئولان مدرسه و والدین دانش آموزان
	همزمانی نماز با کلاس دانش آموزان
	عدم برگزاری سخنرانی های مذهبی در مدرسه در خصوص نماز
	اولویت ندادن به فرهنگ نماز در نظام آموزش و پرورش
	عدم حضور روحانیون در مدارس
عدم ارتباط مدارس با مساجد محل	

نبود امکانات مناسب در مساجد
جذاب نبودن برنامه های فرهنگی و مذهبی مساجد
نبود روابط صمیمانه بین دانش آموزان و امام جماعت مساجد
عدم تشویق دانش آموزان در مساجد
عدم شرکت بزرگان و والدین در نماز جماعت مساجد
روش های نادرست در آموزش دینی در دوران کودکی و نوجوانی
زمان بیش از حد برگزاری نماز جماعت
شرکت نکردن دوستان نزدیک در نماز
دسترسی به اینترنت و تاثیر پذیری از رسانه ها در بین دانش آموزان
استفاده از شبکه های اجتماعی مجازی
تبلیغات بر ضد دین و مذهب در فضای مجازی
خوب جلوه دادن دین گرایی و بی دینی در فضای مجازی
مجالست و همنشینی با دوستان ناباب در فضا مجازی
جذاب بودن فضای مجازی برای دانش آموزان
تبلیغات شدید استفاده از وسایل ارتباط جمعی
کوچک نمایی دین و مراسمات مذهبی
جلوه دادن آداب و سنن اصیل مذهبی به عنوان خرافات

ابزار تجزیه و تحلیل داده ها

تجزیه و تحلیل داده به معنای اتخاذ روشهایی برای جمع آوری اطلاعات بیشتر است. سپس این داده ها مرتب شده، ذخیره می شوند و مورد تجزیه و تحلیل قرار میگیرند تا اطلاعات منطقی و ارزشمندی بدست آید. تجزیه و تحلیل داده ها فرایند پیشرفت کار را ممکن و البته تسهیل میکند. به بیان دیگر تجزیه و تحلیل داده ها فرایندی است که به استخراج بینش و اطلاعات ارزشمند از داده ها با استفاده از روشهای کمی و کیفی اشاره دارد. این مهم به کسب و کار و حتی در علوم مختلف کمک خواهد کرد. به عنوان مثال محققان از آن برای تایید نظریه های خود استفاده می کنند. در این پژوهش از دو روش آماری توصیفی و استنباطی برای تجزیه و تحلیل داده ها بهره گرفته می شود. آمار توصیفی به توصیف ویژگیهای دموگرافیک یا جمعیت شناسی نمونه پژوهش پرداخته است در واقع در یک پژوهش جهت بررسی و توصیف ویژگیهای عمومی پاسخ دهندگان از روشهای موجود در آمار توصیفی مانند انحراف معیار میانگین فراوانی درصد فراوانی استفاده میشود که در این پژوهش نیز به کار برده شده است. آمار استنباطی در برابر آمار توصیفی قرار میگیرد. در آمار استنباطی پژوهشگر با استفاده مقادیر نمونه آماره ها را محاسبه کرده و سپس با کمک تخمین و با آزمون فرض آماری آماره ها را به پارامترهای جامعه تعمیم می دهد. در آمار استنباطی فرضیه های پژوهش مورد بررسی قرار میگیرد. در این مطالعه نیز برای سنجش فرضیه های مطرح شده از همبستگی پیرسون استفاده شده است. لازم به ذکر است که برای تجزیه و تحلیل داده ها نیز از نرم افزار SPSS ۲۲ استفاده گردید. جمع آوری و پردازش اطلاعات عددی درباره جمعیت بررسی وضعیت جمعیت از نظر توزیع فیزیکی انجام گردید

روایی و پایایی ابزار پژوهش

اعتبار روایی این پژوهش بر اساس اعتبار محتوایی یک آزمون معمولاً توسط افراد متخصص در موضوع مورد مطالعه تعیین می شود در این راستا برای افزایش اعتبار این پژوهش پرسشنامه تهیه شده در اختیار استاد راهنما و کارشناسان مربوطه علوم

اجتماعی و روانشناسی و مذهبی قرار داده شده است تا مطالعه نموده و نظر خود را بیان نماید. در این پژوهش ضریب آلفای کرونباخ از بسته نرم افزار SPSS محاسبه گردید.

ضریب آلفای کرونباخ میباشد که بر اساس میانگین کورایانس و یا همبستگی سوالات (گویه ها، آیتم ها) موجود در یک پرسشنامه (آزمون) بدست می آید. زمانی که چندین خرده مقیاس در پرسشنامه موجود است، آلفا به تفکیک خرده مقیاس ها (جدا جدا) محاسبه می شود.

آلفای کرونباخ را میتوان برای تمامی مقیاسهایی که سطح سنجش معرفهای آنها رتبه ای، فاصله ای با نسبی است مورد استفاده قرار داد برای محاسبه ضریب آلفای کرونباخ ابتدا باید واریانس نمره های سوال های پرسشنامه و واریانس کل واریانس مجموع نمرات را محاسبه کرد و سپس با استفاده از فرمول زیر

$$\alpha = \frac{k}{k-1} \left(1 - \frac{\sum s_i^2}{s^2}\right)$$

در این رابطه K تعداد پرسشها و واریانس هر پرسش و ۲ واریانس کل پرسش ها است.

دامنه آلفای کرونباخ میتواند بین صفر تا یک باشد هر چه آلفای کرونباخ به سمت ۱ میل کند روایی کار بیشتر است. اگر آلفای کرونباخ کمتر از ۰،۵ باشد ابزار کار تحقیق فاقد پایایی است آلفای کرونباخ ۰،۷ تا ۰،۵ پایایی متوسط و قابل قبول را بیان میدارد و آلفای کرونباخ بالاتر از ۰،۷ پایایی ابزار تحقیق را قابل قبول و خوب معرفی SPSS مخفف عبارت Sciences Statistical Package for the Social به معنی بسته ی آماری برای علوم اجتماعی می باشد. SPSS از جمله نرم افزارهایی است که برای تحلیلهای آماری در علوم اجتماعی به صورت بسیار گسترده ای استفاده می شود.

برای بررسی پایایی تحقیق ابتدا از بین نمونه آماری تعداد ۳۰۰ دانش آموز انتخاب شدند و پرسشنامه در بین آنان توزیع گردید سپس بر اساس داده های جمع آوری شده آلفای کرونباخ مولفه های پرسشنامه سنجیده شد که نتایج در جدول ذیل آمده است:

جدول ضریب پایایی پرسشنامه سنجش عوامل کاهلی در نماز

ردیف	مولفه ها	ضریب آلفای کرونباخ
۱	نگرش خانواده	۰،۷۳
۲	نگرش فردی	۰،۷۱
۳	مدرسه	۰،۷۹
۴	جامعه	۰،۷۶
۵	تهاجم فرهنگی	۰،۸۵
۶	کل	۰،۷۶

بر اساس جدول از آنجا که برای همه مولفه های پرسشنامه مقادیر آلفای کرونباخ در تمامی موارد مساوی با بیشتر از ۰،۷۰ است پرسشنامه استفاده شده از اعتبار بالایی برخوردار است. ضریب آلفای کرونباخ برای کل پرسشنامه نیز ۰،۷۵ میباشد که به لحاظ آماری یک مقدار مطلوب می باشد.

نتیجه گیری

نماز به عنوان برترین آیین عبادی رکن اصلی معنویت و بهترین شیوه ارتباط با خداوند است. نماز از واجبات دین اسلام است که جایگاه و ارزشی والا دارد نماز بر دیگر عبادات برتری یافته و از اهمیت ویژه ای برخوردار است. نماز نه تنها در اسلام که در ادیان آسمانی گذشته و دیگر ملل نیز وجود داشته است. خواندن نماز و نیز سبک شمردن و ترک آن آثار و پیامدهای دنیوی و اخروی متعددی را متوجه انسان می گرداند. از جمله آثار دنیوی این فریضه رساندن به هدف خلقت نزول رحمت الهی یاد

کردن خداوند از بنده و از آثار اخروی آن نور در قیامت و راحتی در محشر میباشد از عواقب دنیوی سبک شمردن نماز نیز به هم نشینی با شیطان بی اعتمادی مردم قساوت قلبی مستجاب نشدن دعا اشاره شده است. از جمله پیامدهای اخروی سبک شمردن نماز نیز میتوان به مرگ سخت نامسلمان از دنیا رفتن پشیمانی نابودی اعمال نیک و محرومیت از شفاعت اشاره کرد. این پژوهش علل کاهلی دانش آموزان مدرسه متوسطه شهر تبریز در نماز را مورد بررسی قرار داد این علل در پنج محور با زیر شاخصهای مختلف بررسی شد نتایج نشان داد هر پنج مولفه نگرش فردی نگرش خانوادگی محیط مدرسه جامعه و تهاجم فرهنگی بر کاهلی نماز در دانش آموزان تاثیرگذار بوده است. در بررسی راهکارها نیز مشخص شد لزوم آگاهی و شناخت والدین آموزش و التزام فرزندان به نماز آسان گیری در آموزش نماز عادت دهی به نماز مشاهده و تقلید یادآوری و تذکر نصیحت انتخاب دوست خوب همنشینی با افراد نماز خوان تقوا نظم و برنامه ریزی تصمیم و کوشش دوری از سستی و تنبلی، دوری از یأس و ناامیدی توجه و اهتمام به تربیت و آموزش دینی در مدارس از بهترین راه حل های درمان کاهلی دانش آموزان در نماز با توجه به فرمایشات امام سجاد (علیه السلام) است. در آخر نیز باید گفت از مطالب ذکر شده فهمیدیم که برای جذب نوجوانان به نماز نرم خوبی و محبت راهگشا است و تنبیه و خشونت نتیجه عکس بدنال دارد. از همه اینها مهمتر این است که هر آنچه به دیگران می گوئیم باید اول خودمان بدان عمل نماییم و برای فرزندانمان الگو باشیم هر زمان که فرزندان نماز را فراموش کردند؛ تذکر نقش اساسی در این رابطه را بازی می کند. لذا باید آنها را با زبانی خوش و لحنی مناسب به نماز دعوت کنیم. زمانی که فرزندانمان کار خوبی را انجام می دهند باید آنها را تشویق و تحسین نماییم تا زیبایی این کار در ذهنشان نقش ببندد. از آنجا که نوجوانان از دنیای خود به نماز و عبادت نگاه می کنند، لذا باید در این زمینه ما نیز با زبان و دیدگاه خودشان با آنها حرف بزنیم که بهترین روش برای جذب به نماز شیوه ائمه علیهم السلام می باشد. آنها برای ترویج هر امری هدفی داشتند و بعد از مشخص شدن هدف به دنبال شیوه های می گشتند که آن شخص را بدان کار جذب نمایند ولی چون مخاطبین آنها افراد مختلفی بودند، آنها روشهای مختلفی را هم برای جذب نماز بکار می بردند

منابع

الف کتاب عربی

قرآن کریم، ترجمه حسین انصاریان.

نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی قم موسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمومنین (علیه السلام)، دار البشارت ۱۳۸۸ ش

صحیفه سجادیه، ترجمه حسین انصاریان بی جا نشر آیین دانش، بی تا.

رساله حقوق امام سجاد علیه السلام ترجمه محمدرضا بهتاش، ص ۶۳

ابن بابویه، محمد بن علی (صدوق)، التوحید، به کوشش سید هاشم حسینی قم جماعه المدرسین فی حوزه العلمیه، ۱۳۸۷ ه. ق.

الامالی، قم: موسسه البعثه، ۱۴۱۷ ه. ق.

الخصال، به کوشش علی اکبر غفاری، قم: جماعه المدرسین فی الحوزه العلمیه، (بی تا).

معانی الاخبار، تحقیق علی اکبر غفاری، قم: انتشارات اسلامی ۱۳۶۱ ش.

من لا یحضره الفقیه، تحقیق علی اکبر غفاری چاپ دوم، قم: جماعه المدرسین، ۱۴۰۴ ه. ق، ج ۱، ص ۲۰۶.

این شهر آشوب مازندرانی محمد بن علی، مناقب آل ابی طالب، قم: علام، ۱۳۷۹ ش.

ابن طاووس، علی بن موسی اقبال الاعمال چاپ دوم، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ۱۴۰۹ ق.

این فارس، احمد بن فارس بن زکریا، معجم القانسیس اللغه، ط الثانیه بیروت: دار النشر، دار الجلیل، ۱۴۲۰ ق.

برقی، احمد بن محمد، کتاب المحاسن تهران چاپ جلال الدین محدث ارموی ۱۳۳۰ ش

۱۰ تمیمی آمدی، عبد الواحد غرر الحکم و درر الکلم، قم دار الکتب الاسلامی، ۱۴۱۰ ق.

۱۱ تهرانی شیخ آقابزرگ، الذریعه الی تصانیف الشیعه، تهران کتابخانه اسلامیه، ۱۴۰۸ ه. ق.

۱۲ حرانی، این شعبه، تحف العقول، بیجا مؤسسه النشر الاسلامی، ۱۴۰۴ ق.

۱۳. حر عاملی، محمد بن حسن بن علی بن محمد بن حسین وسائل الشیعه، بی جا نشر آل البيت، ۱۴۱۴ق.
۱۴. حلی، سید ابن طاووس، فلاح السائل و نجاح المسائل، چاپ اول قم انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه، ۱۴۰۶ه. ق.
۱۵. راغب اصفهانی، حسین بن محمد مفردات الفاظ القرآن، دمشق: دار القلم، ۱۴۱۶ق.
- المفردات فی غریب القرآن، تهران، نشر کتاب، ۱۴۰۴ق.
۱۷. الشعیری، الشیخ محمد بن محمد، جامع الأخبار سوریه: طبعه الحیدریه، بی تا.
۱۸. طباطبایی محمد حسین المیزان فی تفسیر القرآن، بیروت: موسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۳۹۰ق.
۱۹. طوسی، محمد بن حسن، مصباح المجتهد و سلاح المتعبد بیروت بی جا، ۱۴۱۱ق، ۱۹۹۱م.
۲۰. عبدالباقی، محمد فؤاد، المعجم المفهرس لألفاظ القرآن الکریم قاهره: دار الحدیث، ۲۰۱۶م.
۲۱. علامه مجلسی محمد بن محمد تقی بحار الانوار، بیروت: موسسه الوفاء بی تا
۲۲. عیاشی محمد بن مسعود تفسیر عیاشی تهران مکتبه الاسلامیه، ۱۳۸۰ش
۲۳. فراهیدی خلیل بن احمد العین، قم: انتشارات هجرت، چاپ دوم، ۱۴۱۰ق.
۲۴. فیروز آبادی محمد بن یعقوب القاموس المحيط الطبعة السادیه دمشق موسسه الرساله، ۱۹۹۸م.
۲۵. قرشی بنایی سید علی اکبر تفسیر احسن الحدیث، تهران بنیاد بعثت مرکز چاپ و نشر، ۱۳۷۴ش
۲۶. قشیری نیشابوری، مسلم بن حجاج، صحیح مسلم، قاهره: دارالحدیث، ۱۴۱۲ق.
۲۷. قضاعی، محمد بن سلامه شهاب الاخبار، چاپ اول تهران شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۱ش.
۲۸. القمی، ابو الحسن علی بن ابراهیم تفسیر القمی تصحیح سید طیب موسوی جزائری، چاپ دوم، قم: دار الکتاب، ۱۴۰۴ق.
۲۹. کلینی، محمد بن یعقوب الکافی، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷ق.
- فروع کافی تهران دار الکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷هـ
۱. لبنی واسطی، علی بن محمد، عیون الحکم والمواعظ، قم چاپ حسین حسینی بیرجندی، ۱۳۷۶ش.
۳۲. متقی هندی، علاء الدین علی بن حسام کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، چاپ پنجم، بیروت: مؤسسه الرساله، ۱۴۰۵ق.
- مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی روضه المتقین، چاپ دوم، قم: بنیاد فرهنگ اسلامی حاج محمد حسین کوشانپور، ۱۴۱۳ق.
۳۴. مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، وزارة الثقافة والارشاد الاسلامی، ۱۳۷۱ش.
۳۵. معلوف، لویس المنجد فی اللغة، چاپ اول، تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۳ش
۳۶. مفید، محمد بن محمد، الإرشاد فی معرفه حجج الله علی العباد، چاپ اول، قسم الموتر العالمی الألفیه الشیخ المفید، ۱۴۱۳ق.
۳۷. نمازی شاهرودی، علی، مستدرک سفینه البحار، قم: جماعه المدرسین فی القم، بی تا.
- ب کتاب فارسی
- احمدی بیرجندی، احمد، زندگانی امام سجاد (ع) بی جا به نشر، ۱۳۹۱ش.

- اربلی، علی بن عیسی کشف الغمه مترجم علی بن حسین زواره ای چاپ اول بی جا نور محبت ۱۳۹۳ ش.
- استادی، رضا، تفسیر منسوب به امام حسن عسکری (ع) مصحح: سید محمد باقر ابطحی، قم: موسسه فرهنگی و اطلاع رسانی تبیان، ۱۳۸۷ ش.
- بحرانی هاشم ترجمه تفسیر روایی البرهان مترجمان رضا ناظمیان علی گنجیان و صادق خورشاه، تهران کتاب صبح، ۱۳۸۹ ش.
- د بسطامی بهزاد تدبیر دوران نوجوانی بیجا ایران جام ۱۳۹۷ ش.
- بن خلف تبریزی محمد حسین برهان قاطع تهران نشر ابن سینا، ۱۳۴۲ ش.
- بویس مری دیانت زرتشتی ترجمه فریدون و همن بی جا نشر ثالث، ۱۳۸۶ ش
- بهبودی محمد باقر گزیده کافی تهران مرکز انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۶۳ ش.
- جابری، محمد علی نماز و زندگی آثار و برکات نماز در زندگی چاپ اول تهران همای غدیر ۱۳۹۷ ش
- ۱۰ حسینی دشتی سید مصطفی دائره المعارف دانستنیهای اسلامی کتابخانه الکترونیکی شهید غلامرضا زهره منش
- ۱۱ خامنه ای سید علی طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن بیجا دفتر نشر فرهنگ اسلامی، انتشارات صهبا ۱۳۵۴ ش.
- ۱۲ خزائلی، محمد علی متن شرح و تفسیر دعای ابوحمزه ثمالی بیجا ابتکار دانش، ۱۳۸۷ ش.
۱۳. دستغیب، عبدالحسین سرای دیگر چاپ یازدهم، قم: الجماعه المدرسین بقم، ۱۳۸۱ ش.
۱۴. دورانت، ویل تاریخ تمدن مترجم آرام و دیگران چاپ چهارم تهران انتشارات انقلاب اسلامی ۱۳۷۲ ش.
- ۱۵ دهخدا، علی اکبر، لغت نامه تهران انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۷۵ ش.
- ۱۶ رضایی، عبدالعظیم اصل و نسب دینهای ایرانیان باستان چاپ ششم تهران: نشر در، ۱۳۸۱ ش.
- ۱۷ ری شهری محمد میزان الحکمه، قم انتشارات دار الحدیث، ۱۳۸۳ ش.
- ۱۸ سپهر محمد تقی بن محمد علی ناسخ التواریخ زندگانی امام سجاد (ع) چاپ اول، تهران: نشر اساطیر ۱۳۸۰ ش.
- ۱۹ ستاد اقامه نماز و احیای زکات تهران نشر نیایش، ۱۳۸۵ ش
- ۲۰، سعدی، کلیات سعدی بیجا انتشارات روزنه ۱۳۹۷ ش.
- ۲۱ شریفی، فاطمه نقش نماز در حل مشکلات زندگی با رویکرد رسانه ای تهران مرکز پژوهش های صدا و سیما، ۱۳۹۲ ش.
- ۲۲ طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن ترجمه مترجمان تهران : ناصر خسرو، ۱۳۷۲ ش.